

12. Пругавин А. С. Раскол и сектантство в русской народной жизни. — М.: Типография Т-ва И. Д. Сытина, 1905. — 94 с.
13. Сердобольский А. Раскол и сектантство в Таврической Епархии // Таврические епархиальные ведомости. — 1892. — № 9. — С. 390–423.
14. Федоренко Ф. Секты, их вера и дела. — М.: Издательство политической литературы, 1965. — 359 с.
15. Шугаева Л. М. Православне сектантство в Україні: суспільно-духовні витоки, особливості трансформації: Дис. ... докт. філос. наук. — Київ, 2007. — 409 с.
16. Юзов И. Русские диссиденты. Староверы и духовные христиане. Ч. 2. Духовные христиане. — СПб.: Типография А. М. Котомина, 1881. — 226 с.

### *Анотації*

***Ивлева Я. А. Духоборская секта Таврической губернии в первой половине XIX века: историографический аспект.***

В статье характеризуется историография истории духоборческой секты в Таврической губернии в первой половине XIX в. Рассматриваются основные достижения в исследовании этой секты в дореволюционной, советской и современной историографии, описываются их достоинства и недостатки.

***Ivleva. Y. A. The cult of Doukhobors in Taurian province in the first half of the 19<sup>th</sup> century: aspect of historiography.***

Historiography of the history of the cult of Doukhobors in Taurian province in the first half of the 19<sup>th</sup> century is characterized in the article. Basic advance in the research of the cult of Doukhobors in pre-revolution, soviet and modern historiography is considered, their advantages and disadvantages are described.

### *О. М. Марченко*

#### **ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНИХ РАЙОНІВ: СТЕПОВЕ ПОБУЖЖЯ**

Багатьма науками накопичено значний матеріал по дослідженню різноманітних ареалів. Потреба у проведенні ареальних досліджень існує в рамках лінгвістики, етнографії, археології, антропології і, звичайно, історії. Однак робота з визначення історико-етнографічних районів України не може вважатися закінченою. На це вказували вітчизняні науковці, які займалися проблемами історичної регіоналістики [1; 7].

Під етнографічною ареалістикою ми розуміємо визначення на терені розселення українців територіальних (географічних) кордонів поширення певних комплексів традиційно-побутової культури, а також їх варіативної виразності (варіантів, підваріантів, локальних різновидів і т. п.) у відповідно конкретних хронологічних межах [7, 60].

Історична етнографія ставить за мету вивчення походження і формування етнічних культур, а також тих чи інших культурних явищ у рамках етносу. Однак складність етнічних процесів потребує як складову подібних досліджень включити розвиток варіантів етнічних культур на окремих територіях. Такі варіанти виникають унаслідок адаптації носіїв певного етнічного досвіду до природних та соціальних умов, в яких вони опинилися, а також іновацій, що виникають в результаті дифузій — впливу культур інших етносів. При цьому одна частина новацій через більший чи менший проміжок часу відмирає, а інша — органічно входить в культуру. Ареальні дослідження історико-етнографічних (історико-культурних) регіонів дозволяють виявити схожі культурно-побутові особливості у народів, які входять у ці регіони.

В українській історіографії, попри вкрай упереджене ставлення до них з боку держав-метрополій, до складу яких входили українські землі, відбувалося проблемне вивчення окремих регіонів, міст, сіл; на цьому фундаменті в радянські часи було створено масштабну “Історію міст і сіл Української РСР”. Проте теоретико-методологічне осмислення проблем регіоналізації, регіоналізму, специфіки територіального устрою значно відставало від нагромадження емпіричного матеріалу. Відстає і понині, хоча у незалежній Україні потреба в осмисленні регіональності в історичному контексті набуває особливого значення.

Виділення певної території як ареалу поширення комплексів традиційно-побутової культури населення у визначені періоди потребує обрання чітких критеріїв районування: фізико-географічних, адміністративних, історико-політичних та інших. При цьому виявляється сукупність ознак, притаманних саме досліджуваному регіону.

Розглядаючи питання районування України, ряд дослідників пропонує виділити одинадцять територіальних регіонів — Волинь, Східну Галичину, Закарпаття, Донбас, Крим, Лівобереж-

ну Україну, Південну Україну, Поділля, Північну Буковину, Правобережну Україну, Слобідську Україну, куди входять по декілька найбільших територіально-адміністративних одиниць — областей. Тому для комплексного розв'язання багатьох проблем історії України пропонується здійснити поділ її території (причому не адміністративний) таким чином, щоб він дав можливість комплексного наукового дослідження окремих територій [1, 18]. Запропонована схема історичного районування України передбачає шестиступінчасту структуру: територіально-національний край, область, обласний край, район, районний край, населений пункт. В поняття “край” включається сукупність фізико-географічних, економічних, політичних, етнографічних ознак певної території, яка підлягає вивченню [1, 19–27].

За іншими варіантами районування пропонується поділяти територію України на три великі регіони: Центральньо-східний (Південно-східний), Північний і Західний (Південно-західний). До першого з названих регіонів дослідники відносять і південний (причорноморський) історико-етнографічний район. Локалізація місцевих особливостей традиційно-побутової культури дає підставу, на їх думку, виділити тут п'ять підрайонів: південно-східний (приазовський), нижньо-подніпровський, нижньо-побуззький, а також Буджак і Таврію [12, 57–60]. Існує великий перелік інших концепцій історико-етнографічного районування.

Можна констатувати, що не існує узгодженості у використанні ключових понять. Це відображення загального стану розробки історико-етнографічного районування. Нестача чітко районованих етнографічних відомостей та даних інших українознавчих дисциплін (лінгвістики, історії, антропології, археології, географії) не дозволяє остаточно вирішити питання районування. За різноманітності застосування, складності визначення співвідношення термінів “регіон”, “район”, “ареал”, потрібно домовитися про їх застосування. У даному дослідженні під терміном “ареал” розуміється територія поширення явища, будь воно предметом матеріальної культури, мовного факту, ідеї тощо. У контексті виявлення ареалів побутування етнокультурних явищ формується поняття району Степового Побужжя. Під регіоном пропонується розуміти такі значні те-

риторії, як Південь України, Слобожанщину, Поділля, Західну Україну, Полісся, Волинь.

Проводячи роботу з історико-етнографічного районування, слід використовувати методологічні підходи відомих дослідників, наприклад О. І. Дружиніної. Визначаючи регіон Півдня України, вона відзначала, що ця територія являє собою певну єдність з географічної та історичної точки зору. Історично це були нові для Росії землі, буферні або бар'єрні між Росією й Туреччиною. Дослідниця підкреслює прикордонний характер місцевості малозаселеної і слабо освоєної у господарчому відношенні [5, 48]. В. М. Кабузан, досліджуючи територію Півдня України, відзначав, що внаслідок численних адміністративних перетворень у кінці XVIII — на початку XIX ст. в регіоні неможливо вивчати питання заселення й освоєння цих територій за великий відтинок часу на дійсно науковому рівні в адміністративних кордонах певних утворень. Інакше неминуче дослідник буде порівнювати несумірні, різновеликі або в кращому випадку лише досить приблизно сумірні величини. На думку вченого, виходом із становища є аналіз процесу руху населення в якихось умовних, штучних кордонах [6, 70].

Ці методологічні підходи можуть бути використані для визначення району, що досліджується. Вивчення історико-культурного розвитку у історичній ретроспективі вимагає, на наш погляд, більш точної локалізації.

Виділення району, який розглядається в даній статті, у сучасних регіональних дослідженнях є досить розповсюдженим. Однак термінологія в них відрізняється: Середнє Побужжя [13, 130–131], Центральний край Миколаївської обл. [2, 23], Побужжя [4, 55–63], Степове Побужжя [3, 18–21; 10; 11] тощо. Останній варіант, на нашу думку, найкраще відображає специфіку району. Незважаючи на те, що питання історико-етнографічного районування і досі є дискусійними, слід погодитися, що північно-західна частина Миколаївської області відноситься до Південного Поділля, і, таким чином, розгляд етнокультурної специфіки її сільського населення в єдиному комплексі з населенням району Степового Побужжя є недоцільним. Так само як і крайня північ Первомайського району може, на думку автора, бути віднесена до області Середньої Наддніпрянщини. Потрібно звернути увагу, що Катеринківське лісництво,

яке існує на території Первомайщини, є пам'яткою степового лісорозведення. Підтвердженням того, що дані території відносяться до зони степів, є існування на них заповідника Гранітно-степове Побужжя.

Досить вдалим визначенням географічних кордонів Степового Побужжя є варіант, запропонований миколаївською дослідницею Л. В. Матвієнко. Пропонується відносити до даного району території, які прилягають до нижньої течії р. Південний Буг, обмежені на заході Тилігульським лиманом, на сході — р. Інгулець, на півдні — Дніпровським лиманом, а на півночі — зоною лісостепу [12, 92].

Додатковим аргументом на користь виділення району Степового Побужжя слугує і те, що кордонний характер робить його прикладом маргінально-контактного ареалу. Відзначається місцезнаходження району на стику між двома історично створеними напрямками розвитку господарства із землеробським та скотарським характером від бронзової доби Євразії [10, 92]. В політико-адміністративному відношенні кордонність Степового Побужжя також не викликає сумніву. Сучасна Миколаївщина до воєн 1768–1774 та 1789–1791 рр. та поділу Польщі кінця XVIII ст. знаходилася у складі різних державних утворень.

Поліетнічний характер населення району становить значний науковий інтерес у дослідженні історико-культурного розвитку, проблеми з'ясування форм і механізмів міжетнічного контактування у різних умовах, трансформації культури тощо.

На основі проведених досліджень автором з'ясовано низку специфічних рис у розвитку району, які дозволяють говорити про його етнокультурну своєрідність, що відображено у ряді праць [8], викладено основні типологічні риси культури та побуту Степового Побужжя.

Відзначимо, що значну роль в утворенні етнокультурного обличчя району відігравали об'єктивні обставини — природно-географічні, історичний розвиток, геополітичне положення території. Зокрема, щодо “Дикого поля” в умовах прикордоння виявляється, що найбільш ефективним був сезонно-кочовий характер населення з міцними опорними пунктами-фортецями. Це і знайшло своє вираження у скотарському господарсько-культурному типі, носіями якого виступали ногайці, запоріжці, волохи. Після приєднання цих територій до складу Російсь-

кої імперії (1791 р.) та пільгової політики щодо їх залюднення сформувалися важливі передумови для стабілізації населення та переходу до більш осілого типу господарства — землеробства. Цей “переворот” здійснювався у Степовому Побужжі протягом кінця XVIII — першої половини XIX ст.

Урядова колонізація, яка активно проводилася з приєднанням регіону до складу Російської імперії, суттєвим чином вплинула на національний та соціальний склад населення Степового Побужжя. Адміністративні заходи уряду було спрямовано на те, щоб змінити норми життя козацького населення з метою посилення контролю за ним. Однак досвід господарювання, розміщення та планування населених пунктів тощо не тільки зберігся в численних поселеннях, які виникли з козацьких зимівників, але й активно використовувався колоністами. Таким чином, однією з особливостей Степового Побужжя можна вважати наявність спадкоємності в культурно-побутових традиціях населення навіть за умови суттєвих адміністративно-політичних зрушень.

В основі соціокультурного різноманіття Степового Побужжя лежать шляхи колонізації, а саме — урядова (регламентована) та народна (стихійна). Намагаючись закріпити мешканців Степу, російський уряд був змушений зважати на ці форми і, як наслідок, створювати гнучку адміністративно-правову систему. Згідно з нею у Побужжі протягом тривалого часу (з кінця XVIII ст. до 1861 р.) існували різні верстви сільського населення: козаки, воєнізовані поселенці, іноземні колоністи, державні та поміщицькі селяни, орендарі-десятинщики тощо. Проведені студіювання їхнього становища та культурно-побутового розвитку показують, що соціальні кордони існували і після їх скасування та на рівні залишкових визначали традиційну культуру населення окремих поселень до початку XX ст.

Місцева культура багато в чому є результатом взаємовпливу, своєрідного синтезу багатьох етнічних культур: українців і росіян, що прибували сюди з різних регіонів, німців, молдаван, болгар та представників інших національностей, які проживали на теренах Степового Побужжя як компактно, так і дисперсно. Різноманітність всередині даного ареального типу української культури може бути пояснен, з одного боку, різним етнічним складом населених пунктів, з іншого — різноманітними со-

ціально-економічними типами розвитку (державні і військові поселення, поміщицькі села, хутори мілких землевласників і орендарів).

Розгляд процесів трансформації у господарстві Степового Побужжя вказує на провідну роль українців у формуванні ареального варіанту господарювання, а також у розвитку різних галузей економіки, представників молдавського, болгарського, німецького етносів. В результаті інтеграційних процесів протягом ХІХ ст. відбувалося формування спільного типу господарювання, найкраще пристосованого до природно-географічних та соціально-економічних умов району.

Активна міжетнічна інтеграція та акультурація, яка проходила на початкових етапах освоєння району, разом зі сталістю окремих етноспецифічних елементів привели до формування його самобутніх рис матеріальної культури й побуту сільського населення Степового Побужжя. Значна роль у становленні ареальних варіантів житла, одягу належить представникам молдавського етносу. Впродовж ХІХ ст. відбувається взаємозбагачення традицій різних груп за рахунок запозичень. Багатоваріантність обрядовості регіону, в першу чергу, є результатом заселення даної місцевості вихідцями з ряду регіонів, передусім України, представниками різних етносів. Основні свята календарного та родинного циклів в українців, росіян, болгар, молдован, німців, євреїв виявляли всі рівні етнічної виразності: загальноетнічні, регіональні та локальні [9].

Таким чином, можна стверджувати, що історико-етнографічне поняття “Степове Побужжя” можна визначити як специфічний район, що є складовою частиною регіону Півдня України. Дослідження форм, факторів та механізмів етнокультурного розвитку населення Степового Побужжя є надзвичайно перспективним з наукової точки зору.

### *Джерела та література*

1. Верменич Я. В. Історична регіоналістика в Україні // Український історичний журнал. — 2001. — № 6. — С. 3–21.
2. Горик В. О., Скрипник П. І. До питання про районування України // Український історичний журнал. — 1995. — № 2. — С. 17–27.
3. Гребенніков Ю. Деякі основні аспекти історичного розвитку Степового Побужжя в кінці доби бронзи — ранньому залізному віці (ХІІ–ІІІ ст. до н. е.) // Південна Україна: проблеми історичних

- досліджень: Зб. наук. праць. — Ч. 1. — Миколаїв, 1998. — С. 18–21.
4. Добровольський О. Кризь тисячоліття. Історія Миколаївщини в топонімах. — Миколаїв: Можливості Кіммерії, 1998. — 144 с.
  5. Дружинина Е. И. Южная Украина в 1800–1825 гг. — М.: Наука, 1970. — 383 с.
  6. Кабузан В. М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII — первой половине XIX века (1719–1858 гг.). — М.: Наука, 1976. — 307 с.
  7. Космина Т. До проблеми виділення етнографічних ареалів традиційно-побутової культури українців // Етнологія. Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. — Харків: Око, 1996. — С. 60–62.
  8. Марченко О. М. Виникнення сільських поселень Степового Побужжя // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Селянство Півдня України: історія і сучасність”. — Миколаїв, 2003. — С. 33–38; Марченко О. М. Традиційні етапи соціалізації українців, їх обрядовий та матеріальний супровід (на матеріалах Степового Побужжя) // Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали і дослідження. — Донецьк, 2004. — С. 118–121; Марченко О. М. Бугогардівське козацтво: особливості господарської діяльності // Р. Ф. Кайндль. Вікно в європейську науку. Матеріали II Міжнародного наукового семінару “Кайндлівські читання”, 28–29 травня 2005 р. — Чернівці: “Прут”, 2005. — С. 95–99; Марченко О. М. Трансформація обрядів аграрно-магічного характеру населення Степового Побужжя // На перехрестях світової науки. Матеріали III Міжнародної наукової конференції “Вікно у європейську науку”. — Чернівці, 2006. — С. 109–111.; Марченко О. М. Спадкоємність господарчих традицій населення Степового Побужжя у XVIII ст. // Человек в истории и культуре: Сборник научных работ. // Одеса-Терновка: Друк, 2007. — С. 265–272; Марченко О. М. Традиційна селянська сім'я етнічних груп Степового Побужжя // Культура народів Причорномор'я. — 2008. — № 145. — С. 76–79.
  9. Марченко Олена Миколаївна. Сільське населення Степового Побужжя кінця XVIII — початку XX ст. Дис. ... канд. іст. наук. — Чернівці, 2005. — 206 с.
  10. Матвієнко Л. В. Степове Побужжя на зламі II–I тис. до н. е.: історія дослідження проблеми // Наукові праці: Науково-методичний журнал. — Т. 83. Вип. 70. — Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2008. — С. 92–96.
  11. Пригарин А. А. Развитие и типология народного жилища Степного Побужья XVIII — первой половины XX ст. // Тези доповідей першої обласної наукової краєзнавчої конференції “Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження”. — Миколаїв, 1995. — С. 64–67; Пригарин О. А., Марченко О. М. Сільські поселення і житло Степового Побужжя. — Первомайськ, 2003. — 56 с.



12. Українське народознавство / За ред. С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. — Львів: Фенікс, 1994. — 608 с.
13. Шевчук О. Освоєння земель Миколаївщини в кінці XVII–XVIII ст. // Південна Україна: проблеми історичних досліджень: Зб. наук. праць. — Ч. 1. — Миколаїв, 2003. — С. 130–131.

### *Анотації*

**Марченко О. Н. К проблеме определения историко-этнографических районов: Степное Побужье.**

На основе анализа историографии комплексно изучен вопрос специфики района Степного Побужья. Выяснено, что значительную роль в формировании хозяйственного и этнокультурного облика района сыграли объективные факторы — природно-географический, историческое развитие, геополитическое положение.

**Marchenko O. N. By the problem of peculiarities of the Steppe Bug River region.**

The problem of peculiarities of the Steppe Bug River region has been investigated on the basis of historiography experience. It has become clear that objective circumstances played a significant role in the creation of economic and ethno-cultural features of the region.

### *О. П. Саманцов*

## **ВИСВІТЛЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОБІТНИКІВ КАМ'ЯНОВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ДОНЕЦЬКО-ПРИДНІПРОВСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО РЕГІОНУ КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ ст. ЖИТЛОМ В ПРОМИСЛОВІЙ СТАТИСТИЦІ ПОЧАТКУ ХХ ст.**

XX століття — це час бурхливого розвитку історико-економічної думки в Україні та Росії, формування цілої низки міфологем під постійним ідеолого-політичним тиском. Головним напрямком цього процесу було “створення передумов соціалістичної революції”. Міфологізації потребувала не тільки сама “революція” та її історія, а й соціальні процеси, які відбувались у країні. Обмеження кола джерел, суворя цензура, забуття дослідників минулого у поєднанні із класовою інтерпретацією виступають підвалинами у формуванні “нової історичної думки”. Причому впродовж нетривалого часу питання формування робітничого класу, його еволюції, діяльності та участі у промисловому процесі можна вважати одними з найдосліджені-